

Микола Пирогов про класичну та реальну освіту

Суперечки навколо введення профільного навчання тривають уже давно. Адже ідея профілізації навчання своїми витоками сягає середини XIX століття. В деяких гімназіях цього періоду експериментально впроваджувалася біfurкація (розділення гімназійного курсу на два відділення). Згодом, шкільна реформа 60-х років XIX століття сприяла втіленню профілізації навчання через організацію семикласних гімназій двох типів: класичних та реальних. Цінними для сучасників є погляди прогресивних вітчизняних педагогів цього періоду на ідею диференціації навчання.

Метою нашої статті є узагальнення поглядів М. Пирогова на класичну та реальну освіту, його уявлення про структуру, зміст та організацію шкільної системи освіти.

Як відомо, для другої половини XIX століття був характерний розвиток реальної освіти на території Росії. Це стало наслідком етичних і економічних змін, що були спричинені економічним та політичним розвитком держави протягом цього періоду.

Звільнення кріпосного права 1861 року, перехід до приватного господарювання, загострив проблему неграмотності та обмаль досвіду самостійного господарювання. Пошук нових підходів освіти став необхідністю.

1856 року Міністерством народної освіти було доручено Вченому комітеті головного керівництва училищ переглянути існуючий устав гімназій та училищ, складений 1828 року, та скласти проект нового уставу «відповідніший сучасним поглядам на виховання та навчання» [1, с. 76]. Ця робота була закінчена 1860 року і лягла в основу «Проекту уставу ниших і середніх училищ». Документ був опублікованим у пресі. Це сприяло активним громадським обговоренням та дискусіям.

Згідно даного проекту народні училища ділилися на нижчі та вищі, тобто двокласні та чотирикласні, які назначалися переважно для торгового та промислового класу. До того ж народні училища виділялися в якості окремої школи, яка не пов'язувалася з гімназією. Відповідно проекту 1860 року, в гімназії молодь вчилася 8 років, останні ж три роки – на одному з двох віддіlenь: філологічному чи природничо-математичному.

В пресі стали з'являтися дискусійні статті відносно проекту. Особливий інтерес мала стаття професора, лікаря-хіурurga по спеціальності, М. Пирогова з назвою «Питання життя» («Вопросы жизни»). Ця філософсько-педагогічна стаття пролежала в його письмовому столі біля 10 років тому, що не один із тогочасних «прогресивних» журналів не погоджувався її опублікувати. Тільки в 1856 році вона з'явилася на сторінках відомчого видання «Морський збірник» і привернула до себе увагу міністра просвіти: М. Пирогову було запропоновано посаду попечителя Одеського навчального округу.

Думки, що висловив М. Пирогов були досить прогресивними на той час і викликали жваву дискусію, особливо питання переваги класицизму чи реалізму в загальній освіті. М. Пирогов вважав самим великим прорахунком тогочасної освіти еклектизм, а саме: бажання поєднати гуманізм з реалізмом, поєднати правлячу монополію з вільною конкуренцією, колегіальний склад з бюрократичним, проголошення позастановості і фактичне закріплення окремих училищ для певних станів. Відсутність чітких принципів в організації середньої школи, на думку М. Пирогова, приведе до перевантаження учнів та поверховості їх освіти.

Звертаючи увагу на проблеми виховання, М. Пирогов з жалем відмічав, що питання виховання не стали поки що питаннями життя, що тогочасне суспільство не приділяло їм достатньої уваги, не турбувалося про правильну направленість виховання. Найбільш суттєвим пороком тогочасного виховання автор вважав становість. На його переконання становість є проявом несправедливості, тому закликав разом із кріposним правом відмінити і становість у системі освіти, як «саму сильну перешкоду, яка роз'єднує стани» [2, с. 52].

М. Пирогов наголошував, що не становість, а задатки та здібності повинні визначати можливості отримання вищої освіти.

Не менш серйознішим пороком як становість М. Пирогов вважав і вузькоспеціальну направленість в системі виховання. У «Питаннях життя» він писав, що система виховання більше стурбована тим, щоб не пропустити часу і не спізнатися з практичною освітою. А сам вихованець тільки й думає про те, «як би скоріше вступити на практичне поприще, де уже уявляються йому служbowі нагороди, користь та інші ідеали оточуючого його суспільства» [2, с. 65]. Така позиція приводить до того, що молодь значно переймається зовнішніми та матеріальними вигодами.

Аналіз поглядів М. Пирогова на питання загальної і професійної освіти засвідчує основну заповідь виховання вченого: «Шукай бути і будь людиною» [2, с. 65].

Поняття «людина», зазначав М. Пирогов, у тогочасній системі виховання замінено поняттям «спеціаліст»: механік, моряк, лікар, юрист і т.п. [2, с. 55]. Тому сам характер виховання стає все більш спеціальним, одностороннім. «Спеціалізм» дуже необхідний для суспільства, говорив М. Пирогов, однак освіта не може зводитися лише до спеціальної освіти, загальнолюдська освіта також дуже важлива. Адже, суспільству окрім спеціалістів важливо, щоб були і «істинні» люди. Тому кожна людина перш, ніж стати спеціалістом, отримати спеціальну підготовку, повинна пройти ступінь загальнолюдського виховання.

Загальнолюдське виховання, на думку М. Пирогова, допоможе людині встояти від соблазнів сучасного суспільства (особистої матеріальної вигоди, нагороди та інш.), витримати проти них внутрішню боротьбу і свої обов'язки виконувати не через страх, а в силу моральних переконань.

М. Пирогов роздумував на тим, які ж якості особистості повинні бути виховані в кожному учні через систему загальнолюдського (загального) виховання. На думку М. Пирогова необхідно: розвивати в кожній людині розумові здібності; виховувати тверду волю і високі моральні переконання, виховувати щирість, істинну любов до правди, готовність до «пожертви собою» заради правди; добросовісно ставитися до виконання своїх громадянських обов'язків. Такі позитивні якості людини важливо розвивати та виховувати, наголошував М. Пирогова, так як володіючи ними людина може устояти від пороків суспільства, витримати проти них «внутрішній бій». Цікаві думки М. Пирогова й про те, що люди повинні уміти встояти перед спокусою революційної боротьби, від намагань корінним чином змінити існуючий суспільний устрій. Останнє, наголошував автор, повинне бути представлене «Часу і Промислу». Свою боротьбу з недоліками та пороками «істинна людина» повинна обмежувати рамками так званої «внутрішньої боротьби» і за неї не виходити.

У статті «Бути і казатися» М. Пирогов продовжував відстоювати необхідність виховувати людину, внутрішньо зірану, чесну і правдиву, вільну від показного, підробного. Враховуючи зазначене автор наполягав на тому, щоб із системи виховання були виключені засоби, які б негативно впливали на молоду, слабку душу дитини, і виховували в неї лицемірство та штучність. До таких засобів автор відносив і участь дітей на сцені. Цим самим

М. Пирогов виступав проти всього нещирого, підробного, показного та захищав здібність особистості завжди бути правдивою та відвертою.

Керуючись своїми переконаннями, що освіта повинна бути безстановою та загальнолюдською, М. Пирогов у низці своїх статей («Думки і зауваження що проекту уставу училищ, що входять до відомства Міністерства народної просвіти» «Зауваження щодо проекту уставу загальноосвітніх навчальних закладів» та ін.) розробляв питання, що стосувалися структури загальноосвітньої школи, її змісту освіти та керівництва.

М. Пирогов вважав, що отримувати освіту повинні ті, хто має здібності, бажання та мінімум матеріальних можливостей, не зважаючи на національність та становість. Тому вчений пропонував замінити різні типи шкіл на загальну систему єдиної школи, яка складається з декількох ступенів, що тісно пов'язані між собою. До цього, замінити багатопредметність у навчальних планах шкіл на два напрями загальної освіти: гуманітарну (класичну) та реальну.

Шкільну систему він пропонував у такому вигляді. Перший ступінь – елементарна школа, яка складається з двох класів, з річним терміном навчання в кожному класі. Тут діти повинні були вивчити закон Божий, читання, письмо та арифметику. Така школа повинна була бути однотипною для всіх дітей, незалежно від стану і достатку.

Другий ступінь школи – прогімназія, яка повинна розділятися на класичну та реальну. В кожній з них чотири класи, з річним терміном навчання. В реальній прогімназії викладаються такі предмети: закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, географія, історія (в біографічних нарисах), природознавство (наочне, для розвитку наочних здібностей), дві нових мови та креслення.

Навчальний план класичної прогімназії відрізнявся від реальної тим, що в ній планувалося вивчення не двох, а однієї іноземної мови, а також латинь та грецька мови. На вивчення грецької та латинської мов планувалося відводити по 6 годин на тиждень. На вивчення російської та іноземної мов у класичній прогімназії відводилося трохи більше, ніж в реальній (по 5 годин на тиждень, а в реальній – 4 години).

Той, хто закінчив елементарну школу міг без перешкод вступати до вибраної прогімназії. А той, хто закінчив прогімназію, міг вступати до наступного, третього ступеня школи – гімназії відповідного напряму (з класичної прогімназії в класичну гімназію і т.д.). А той, хто з реальної

прогімназії хотів вступати до класичної гімназії, повинен був здати екзамени в об'ємі курсу класичної прогімназії чи навпаки.

Відповідно до специфічних особливостей класичної та реальної гімназій планувалися і відмінності в навчальних планах. Зокрема, в класичній гімназії головне місце займали стародавні класичні мови, вітчизняна мова, математика та історія. Зовсім виключалося природознавство, яке було основним предметом у реальній гімназії. І навпаки, в реальній гімназії зовсім не передбачалося вивчення стародавніх мов і значно менше відводилося часу на викладання російської мови та історії.

Плануючи для гімназій трьохлітній термін навчання М. Пирогов все ж вважав, що в класичних гімназіях бажано збільшити термін навчання до 4, а то й 5 років. Пояснював це тим, що навчання у класичній гімназії потребує більшої напруги розумових сил, ніж в реальній гімназії, а також в класичних гімназіях потрібно значно більше часу для самостійної роботи учнів, щоб вони приготувалися до навчання в університеті, де заняття науками є одним із важливих.

Реальні школи, на думку М. Пирогова, не повинні були готувати юнаків до вступу у вищу школу. Вчений пояснював це тим, що вищих шкіл, які безпосередньо пов'язані з реальною середньою школою на той час не було. Тому поки не створена мережа вищих реальних шкіл, М. Пирогов не рекомендував ставити перед реальними гімназіями завдання підготовки учнів до вступу у вищу школу.

Головним завданням реальних училищ, за задумом М. Пирогова, повинно бути приготування учнів до практичного життя. Тут мали навчатися ті, хто за своїми здібностями чи матеріальними можливостями не міг вивчати класичні науки протягом довгого періоду, навчатися в класичній гімназії та університеті. Тому М. Пирогов наголошував про важливість поділу загальноосвітньої школи, починаючи з прогімназій: класичної і реальної.

М. Пирогов зазначав, що всі люди різні, відрізняються за своїми інтересами, здібностями, можливостями. Тому заставити всіх вивчати одне і те ж, означало б заперечувати людську природу, заборонити вільному й успішному розвитку кожної особистості. До того ж не можна забувати, наголошував вчений, що галузь людських знань настільки широка і багатогранна, що об'єднати в один навчальний заклад все корисне і потрібне просто неможливо. І всяке бажання до такого об'єднання обов'язково приведе до багатопредметності, шкідливої для справи навчання та виховання.

«Чому наші гімназисти і навіть частина студентів, – писав М. Пирогов, – не відрізняються ні самостійністю наукової праці, ні здібностями до серйозних наукових знань? Чи не тому, що загружені вивченням багатьох різномірних предметів, вони із самого початку привчаються ковзати думкою по одній поверхні, не маючи ні сил, ні часу, ні змінні заглибитися у вивчення, і мимоволі робляться скоріше верхоглядами, ніж солідно освіченими людьми, здібними до самодіяльності» [2, с. 200].

Щоб приблизити реальні школи до потреб життя, М. Пирогов допускав, зберігаючи за ними статус шкіл загальноосвітніх, введення у невеликій кількості викладання деяких спеціальних предметів, в залежності від місцевих потреб.

Вчений приділяв увагу формуванню наступності кожного ступеня загальноосвітньої школи, що робило кожну ланку освіти цілісною і завершеною.

Отож, загальна схема системи шкіл-ступеней, запропонована М. Пироговим, була такою:

**Університет
заклади**

Гімназія класична – 3 класи

Термін навчання – 5 років:

1 клас – 1 рік

2 клас – 2 роки

3 клас – 2 роки

**Прогімназія класична – 4 класи
роки**

Термін навчання – 4 роки

Елементарна (початкова) школа – 2 класи

Термін навчання – 2 роки

Вищі спеціальні навчальні

Гімназія реальна – 3 класи

Термін навчання – 3 роки

Прогімназія реальна – 4

Термін навчання – 4 роки

М. Пирогов віддавав перевагу класичним школам, про що свідчить його стаття «Думки і зауваження про проект училищ...», в якій він приписував «вищі освітній силу» глибокому вивченням двох стародавніх мов (латинської та грецької), рідній мові, математиці та історії, тобто тих предметів, які і

склали основу навчального курсу класичних гімназій. Він писав, що віковий досвід з достатньою переконливістю довів, «що вивчення цих наук ... розвиває дух людини, готовчи його до сприйняття моральних, і наукових – істин».

Ідея єдиної школи і запропонована М. Пироговим відповідна шкільна система мала ряд привабливих сторін. Вона створювала можливість безперешкодного переходу з одного ступеня школи на інший, зберігаючи в той же час деяку самостійність за кожною сходинкою в сенсі відомої закінченості кола одержуваних там знань. Крім цього, запропонована система шкіл відкривала можливості для усунення багатопредметності, полегшувала роботу над створенням програм, підручників та навчальних посібників, спрощувала систему підготовки вчителів, а також систему контролю, керівництва та управління школами. Вона дійсно підкуповувала своєю стрункістю. Проте така система в умовах царизму могла отримати поширення тільки в містах, і, як правило, великих. Нею могла скористатися тільки матеріально забезпечена частина населення.

Менше заперечень викликала серед прогресивних діячів того часу запропонована М. Пироговим загальна структура шкіл. Однак думки вченого про перевагу класичної школи та применшення значення реальної не розділяли багато сучасників. Зокрема, Чернишевський і Добролюбов захищали єдину загальноосвітню школу, яка, на їх думку, має забезпечити учням різнобічні (гуманітарні та реальні) знання. Ф. Толль писав, що позиція М. Пирогова в цьому питанні ґрунтуються на застарілій традиції, а ж ніяк не на потребах сучасного життя. Не погоджувався з М. Пироговим і К. Ушинський, відмічаючи консерватизм у поглядах М. Пирогова на роль і значення класичної та реальної школи в системі загальної освіти.

Велику увагу М. Пирогов відводив методам навчання. Про це свідчить один з циркулярів Одеського навчального округу, в якому зазначалося, що вчителі гімназій і повітових училищ при всьому своєму ревному прагненні пунктуально виконувати офіційні програми часто «не беруть до уваги найголовнішого – тих практичних способів і прийомів, якими сучасна педагогіка сприяє органічному засвоєнню дитиною наукових істин, і розвиває розумові здібності учня». Програми, звичайно, дуже потрібні, оскільки вони визначають зміст навчання. Але головне в навченні дітей, на думку М. Пирогова, полягає не в тому, що повідомляється, а в тому, як повідомляється. Звичайні та щоденні предмети, добре і майстерно навіювані дитині, для неї в багато разів корисніші в майбутньому, ніж найвищі істини, погано викладені й анітрохи не пристосовані до розуміння. Щоб це «головне»

не випустити з уваги, а, навпаки, було центром уваги педагогічного колективу школи, М. Пирогов, будучи попечителем, пропонував педагогічним радам принаймні один раз на місяць збиратися для обговорення та перевірки різних педагогічних методів і прийомів викладання, якими користується кожен учитель при викладанні науки.

Зовнішні почуття розвиваються за допомогою досвіду й мислення. М. Пирогов стверджував, що виховання, засноване на наочності, на вправі зовнішніх почуттів, є початком виховання чи самовиховання, яке згодом направляє вихователь, намагаючись не випустити на перших порах нічого «для розвитку уважності дитини, не даючи їй ні розсіюватися занадто швидко, ні зосередитися однобічно. Але як тільки свідоме й словесне мислення дитини дасть про себе знати вихователю, він зобов'язаний якомога швидше скористатися цим даром і вжити його в справу».

Як бачимо, М. Пирогов зіграв дуже значну роль у розвитку вітчизняної педагогіки та школи. Його критика станової та боротьба за безстанову школу, заперечення ранньої спеціалізації, захист загальнолюдської освіти і єдиної школи, вимога наукової та педагогічної підготовки вчителів і викладачів, захист їх прав на творчі педагогічні пошуки, вимога активної участі педагогічного колективу в житті, в управлінні та керівництві навчальним закладом, велика увага до методики навчання, зокрема вимог до вмілого поєднання слова й наочності, стали коштовним внеском у прогресивну педагогічну теорію та практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганемен Ш. И. Очерки по истории средней школы в России / Ш. И. Ганемен. – М. : УЧПЕДГИЗ, 1950. – 276 с.
2. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов – М. : Изд. Академии педагогических наук РСФСР, 1952. – С. 55–84.